

УДК 343.137.32

**СУТНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
(IN ABSENTIA) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Інститут спеціального кримінального провадження займає особливу нішу в кримінальному процесі України. Відмінності в законодавчому регулюванні кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого стали результатом диференціації кримінально-процесуальної форми, обумовленої значним поширенням випадків ухилення підозрюваними та обвинуваченими, які перебувають за межами України і оголошені в міждержавний та/або міжнародний розшук, від явки на виклики слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, та необхідністю в такій ситуації забезпечити реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Особливості спеціального досудового розслідування (in absentia, заочного) та правове становище осіб під час його здійснення досліджувалися багатьма українськими вченими, такими, як: О.В. Захарченко, О.П. Кучинська, Ю.І. Азаров, В.О. Гринюк, І.В. Цюприк, Д.О. Алексєєва-Процюк, О.Г. Яновська, Л.Д. Удалова, О.В. Маленко, В.О. Попелюшко, В.М. Трубніков, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, І.В. Басиста, Л.В. Максимів, В.Т. Маляренко, І.В. Гловюк, О.О. Нагорнюк-Данилюк та ін.

Якщо звернутися до зарубіжного кримінального процесу, можна зазначити, що кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого досить розроблене і давно використовується в інтересах прискорення здійснення правосуддя. Заочне провадження використовується в судовій практиці багатьох європейських країн, серед яких Великобританія, Німеччина, Франція, Данія, Болгарія, Естонія, Литва, Швейцарія тощо, досвід яких засвідчив доцільність існування такої практики та відповідність її певної процедури європейським стандартам.

Жодний міжнародний правовий акт із прав людини не містить вимоги про обов'язкову присутність обвинуваченого в залі судового засідання. Більше того, у ст. 21 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 року зазначено, що коли ця Конвенція не передбачає іншого, виконання вироків, винесених за відсутності обвинуваченого, та постанов у кримінальних справах здійснюється за тими самими правилами, що й інших вироків [3].

Проте Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків» від 26.09.2002 р. містив застереження про те, що Україна відмовлятиме у виконанні санкцій, винесених за відсутності підсудного [10].

Це положення Закону було виключене на підставі закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (далі – КПК) щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 р. Проте йому передували й інші спроби законодавця регламентувати питання про проведення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого [13, с. 52]. Так, 16 січня 2014 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження», за яким КПК України було доповнено новою главою «Заочне кримінальне провадження» [8]. Однак уже 28 січня 2014 року Верховна Рада України визнала цей Закон таким, що втратив чинність [7].

Цим Законом були внесені зміни й до КПК, а саме – закріплені особливий порядок здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, тобто порядок здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого [9].

Відповідно до змін, КПК доповнюється новою главою 241 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень». Вона передбачає здійснення спеціального досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 115, 116, 118, частинами 2–5 статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255–258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук. Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності або оголошені в міждержавний та/або міжнародний розшук, та вони розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними в цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Отже, для забезпечення встановленого правопорядку та здійснення правосуддя, задоволення публічних інтересів у протидії злочинності й відновлення прав потерпілих у випадках, коли обвинувачений переховується від органів юстиції або уникає контактів з ними, перебуваючи в невідомому місці або місці, з якого неможливо у примусовому порядку його до них доставити, намагаючись ухилитися від відповідальності, кожна держава може вдатись до використання такого правового інструменту, як спеціальне (заочне, *in absentia*) кримінальне провадження.

Згідно із західноєвропейською правовою доктриною для позначення заочного судочинства застосовується юридична формула «*in contumaciam*», що з латини перекладається, як «у відповідь на впертість». За англосаксонською – «*in absentia*», з латини – «за відсутності». Етимологія цих категорій вказує, що заочне кримінальне провадження здійснюється внаслідок протидії правосуддю шляхом невиконання обвинуваченим обов'язку особисто бути присутнім у суді або через використання ним права на розгляд судом обвинувачення за його відсутності. Зрозуміло, що при цьому зростає загроза судової помилки. Особливо негативно позначилося на репутації вказаного інституту використання заочної форми розслідувань та суду за часів панування інквізиції, авторитарних і тоталітарних режимів. Пам'ять про сумну долю їхніх жертв обумовлює й зараз неоднозначне ставлення юристів до його сприйняття [1, с. 4].

Так, Р.Г. Песцов вважає, що заочний розгляд кримінальних справ слід розглядати як спосіб прискорення судочинства за відсутності підсудного, а також як можливість підвищення ефективності правосуддя з метою ефективнішого захисту інтересів потерпілого від злочину та зменшення зловживання підсудним своїми процесуальними правами [6, с. 161–162]. Заочне провадження, на думку вченого, відповідає всім ознакам самостійного кримінально-процесуального провадження і займає окреме місце в системі кримінального процесу.

На думку О.О. Казакова, під заочним судовим розглядом кримінальних справ слід розуміти інститут кримінального судового провадження, який охоплює розгляд кримінальних справ по суті судами першої та апеляційної інстанцій за відсутності підсудного, що характеризується наявністю виключень із принципів і загальних умов судового розгляду (перш за все, вимог про участь сторін і безпосередність дослідження доказів) і, як наслідок, істотним комплексом відмінних рис порівняно із загальним порядком розгляду справи [4, с. 6].

Констатуючи безспірність наявності значних відмінностей здійснення спеціального кримінального провадження порівняно із загальним порядком, одночасно беручи до уваги положення ч. 2 ст. 7 КПК про те, що зміст і форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених законом, на сьогоднішній день,

на наш погляд, все ж таки не можна зробити висновків про самостійну процесуально-правову природу спеціального кримінального провадження.

Зокрема, О.В. Трофімова визначає інститут заочного судового розгляду як вид особливого порядку судового розгляду з посиленими процесуальними гарантіями, під час якого даний розгляд відбувається за відсутності підсудного у зв'язку з неможливістю реалізації призначення кримінального судочинства у звичайному порядку і наявністю виняткових причин, пов'язаних із забезпеченням особливо важливих інтересів держави, суспільства або особистості, а також наявністю умов, передбачених кримінально-процесуальним законом [11, с. 320].

Вчений А.С. Тукієв теж розглядає заочне кримінальне провадження як провадження з посиленими процесуальними гарантіями та визначає його як особливий порядок розслідування і розгляду кримінальних справ, який допускається за наявності закріплених у законі підстав і умов, оснований на дослідженні загального предмета доказування й інших обставин справи, що здійснюється за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, якому належить право, крім загальних, на особливий порядок оскарження заочного вироку [12, с. 11].

О.О. Нагорнюк-Данилюк зазначає, що інститут спеціального кримінального провадження необхідно розглядати як спрощену форму кримінального провадження, що охоплює спеціальне досудове розслідування і спеціальне судове провадження та передбачає особливий порядок їх здійснення щодо злочинів, виключний перелік яких визначений у кримінальному процесуальному законі, стосовно підозрюваного чи обвинуваченого, який перебуває за межами України, ухиляється від явки на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, з метою забезпечення швидкого та ефективного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [5, с. 118].

Спеціальне досудове розслідування дедалі активніше застосовують у нашій державі, але водночас воно і далі перебуває на етапі апробації. Однак якщо раніше воно можливе було лише відносно осіб, які перебувають за межами держави, то нині слідчі судді дають дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції (АТО).

За статистикою (станом на 1 вересня 2016 року), спеціальне досудове розслідування здійснювалось у 338 провадженнях стосовно 597 осіб. За його результатами до суду направлено 307 обвинувальних актів щодо 341 особи. Судами розглянуто 16 проваджень стосовно 18 осіб із постановленням обвинувальних вироків. І це вказує на певну ефективність означеного інституту.

В Україні спеціальне кримінальне провадження, складники якого – спеціальне досудове розслідування і спеціальний судовий розгляд, є способом прискорення кримінального судочинства за відсутності

підозрюваного та обвинуваченого, що зменшує зловживання підозрюваними й обвинуваченими своїми процесуальними правами. Воно є одним із важливих засобів забезпечення розумності строків кримінального провадження, підвищення ефективності кримінальної юстиції, реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання злочинця, дієвої охорони прав потерпілого, належного захисту державних і публічних інтересів, а також свідчить про подальший рух України в напрямі запровадження європейських та міжнародних стандартів гарантування прав і свобод людини.

Для вдосконалення цього інституту є орієнтири, визначені в Резолюції 75 (11) Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії регламентації розгляду, який проводиться за відсутності обвинуваченого» 1973 року, зокрема, один із перших – це його винятковий характер. Тому нам важко погодитися з пропозиціями поширити його застосування на всі кримінальні правопорушення, а також з тим, що в заочних провадженнях захисник може бути допитаним замість свого підзахисного, а його показання можуть бути використані як докази на рівні зі свідченнями обвинуваченого [2, с. 228]. Останнє не відповідає призначенню і ролі адвоката у кримінальному судочинстві, загально визнаним традиціям адвокатської діяльності та законодавству, що регулює її в Україні [1, с. 5].

Підсумовуючи вищевикладене, хочемо зазначити, що спеціальне досудове розслідування є самостійним інститутом кримінального провадження з особливим порядком застосування та специфічними особливостями, притаманними лише йому. Питання щодо здійснення кримінального провадження *in absentia* та забезпечення при цьому основоположних прав учасників такого провадження, виконання основних завдань кримінального судочинства є доволі дискусійним. Як свідчить міжнародна судова практика, цей інститут є корисним із точки зору спрощення процедури та досягнення більшої ефективності розслідування злочинів в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баулін О.В. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3. С. 1–7.

2. Власова Г.П. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика: монографія. Ірпінь: НУДПС України, 2014. 424 с.

3. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків: від 28.05.1970 р. № ETS-70. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341 (дата звернення: 17.01.2018).

4. Казаков А.А. Заочное судебное разбирательство уголовных дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2009. 25 с.

5. Нагорнюк-Данилюк О.О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. Право і безпека. 2015. № 2 (57). С. 113–120.

6. Песцов Р.Г. Заочне провадження в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 191 с.

7. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких Законів України: Закон України від 28 січня 2014 року № 76-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 22. Ст. 811.

8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження: Закон України від 16 січня 2014 року № 725-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 22. Ст. 805.

9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07 жовтня 2014 року № 1689-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18> (дата звернення: 19.01.2018).

10. Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків: Закон України від 26 вересня 2002 року № 172-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-15> (дата звернення: 17.01.2018).

11. Трофимова Е.В. Заочное судебное разбирательство по уголовным делам: понятие и перспективы применения. Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Право». 2008. № 2. С. 313–322.

12. Тукиев А.С. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Караганда, 2005. 30 с.

13. Удалова Л.Д., Письменный Д.П. Здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. Право України: Юридичний журнал. 2015. № 7. С. 51–57.

Верещак О.І. СУТНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено роль і значення інституту спеціального досудового розслідування у кримінальному процесі України, проаналізовано його нормативну регламентацію та хронологію законодавчого закріплення існування. Охарактеризовано основну мету та завдання, які виконує спеціальне досудове розслідування, розглянуто його процесуально-правову природу. Розкрито значення процесуально-правових гарантій під час застосування механізму спеціального досудового розслідування та судового розгляду. Автор розглядає поширеність використання спеціального досудового розслідування у практичній діяльності уповноважених державних органів та наводить відповідні статистичні дані. Зазначено можливості подальшого вдосконалення інституту спеціального досудового розслідування з урахуванням рекомендацій, наданих міжнародними організаціями.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, заочне провадження, *in absentia*, ухилення від слідства та суду, особливий порядок розслідування, спрощена форма кримінального провадження, прискорення кримінального судочинства.

Верещак О.І. СУЩНОСТЬ СПЕЦИАЛЬНОГО ДОСУДЕБНОГО РАЗСЛЕДОВАНИЯ (IN ABSENTIA) В КРИМИНАЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье исследованы роль и значение института специального досудебного расследования в уголовном процессе Украины, проанализированы его нормативная регламентация и хронология законодательного закрепления. Охарактеризированы основная цель и задачи, которые исполняет специальное досудебное расследование, рассмотрена его процессуально-правовая природа.

Раскрыто значение процессуально-правовых гарантий при применении механизма специального досудебного расследования и судебного рассмотрения. Автор рассматривает распространенность использования специального досудебного расследования в практической деятельности уполномоченных государственных органов и приводит соответствующие статистические данные. Указаны возможности дальнейшего совершенствования института специального досудебного расследования с учетом рекомендаций, предоставленных международными организациями.

Ключевые слова: специальное досудебное расследование, заочное производство, in absentia, уклонение от следствия и суда, особый порядок расследования, упрощенная форма уголовного производства, ускорение уголовного судопроизводства.

Vereshchak O.I. ESSENCE OF THE SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION (IN ABSENTIA) IN THE CRIMINAL PROCEDURE

The institute of special criminal procedure has been introduced into in the criminal process of Ukraine due the necessity of accomplishing the principle of inevitability of criminal punishment when dealing with the cases conducted in condition of suspect/defendant person absence. To meet this requirements person have be evading from the process by hiding abroad and be declared into an international search.

Article 21 of European Convention on the International Validity of Criminal Judgments, 1970 envisages that unless otherwise provided in this Convention, enforcement of judgments rendered in absentia and of ordonnances pénales shall be subject to the same rules as enforcement of other judgments. However, the Law of Ukraine “On the ratification of European Convention on the International Validity of Criminal Judgments” (2002) had a clause that Ukraine would refuse to execute sanctions, passed in the absence of an accused person.

This provision has been excluded in 2014 with the simultaneous introduction of the special criminal procedure (in absentia) in the legislation of Ukraine. The Criminal Procedure Code of Ukraine defined the exact list of felonies (with some specific exclusions) to be investigated within this instrument.

The etymology of this category points on the necessity of its usage in reaction to the resistance to justice by discharging a defendant his or her duty to be personally involved in the process. However, during this procedure there is a higher risk to make a judicial mistake. That is why we have no common positive perception of this institute amongst the scientific and practical communities.

At this moment special pre-trial investigation is more and more actively used in our country while still being on the stage of approbation. However, previously it was only exercised to persons, who sojourn beyond the state. Now investigative judges grant permissions on this instrument usage against persons who stay on the temporarily occupied territory of Ukraine or in the zone of anti-terroristic operation.

Based on the statistics (as of September 2016) special pre-trial investigation has been conducted in 338 cases against 597 figurants. 307 accusation orders against 341 figurants have been transferred to court. 16 of them have passed through the trial process and ended up in sentences. This shows a certain effectiveness of the described instrument.

Committee of ministers of the Council of Europe’s resolution (75) 11 “On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused” (1975) gives us the guidelines to improve this institute. One of them is its unique character. That is the reason we do not positively assess the proposals of widening the list of felonies to the entire Criminal Code of Ukraine. Neither do we support introducing the regulation, according to which a defender can be interrogated instead of a defendant with further acknowledging of his statement as witness’s testimony.

To summarize we note that special pre-trial investigation is a separate self-reliant institute of criminal procedure with specific conditions of its executing and special features. The question of maintenance of basic human rights while performing the special pre-trial procedure is quite debating. Nevertheless, international juridical practice shows that this institute is useful from the point of effectiveness and simplification of criminal investigation.

Key words: special pre-trial investigation, procedure by default, in absentia, evade from investigation and court, special way of investigation, simplified form of criminal procedure, acceleration of criminal justice.